

JUTTA CHORUS

ALMA'S
DOCHTERS

VIJF LEVENS IN DE SCHADUW

UITGEVERIJ PLUIM
AMSTERDAM/ANTWERPEN

Proloog

En dan zie ik het koffertje.

Het paarse avondlicht valt mijn logeerverblijf binnen. Ik maak, meer verstrooid dan doelbewust, een kast open die ik altijd dicht heb gelaten. Op de onderste plank achter archiefdozen ligt het. Blauw, linnen, met een rits die de helft van het deksel beslaat. Bovenop staat in geborduurde letters 'Air France'. Dit moet het koffertje zijn waarover Lili me heeft verteld, hierin zit het leven van haar voormoeders, de vrouwelijke lijn van haar geschiedenis. Ik durf het niet zelf te openen.

Ik ken alleen de jongste telg, Lili Veenman, een vriendin van mijn schoonmoeder. Zij is in 1930 geboren, ze was de eerste Nederlandse vrouw die in Parijs en Rome naar de filmacademie ging (in Nederland bestond die nog niet), ze assisteerde Federico Fellini bij *La dolce vita* en zou een heel leven films blijven maken, vooral als assistent van haar man Fons Rademakers. Haar strenge bruine ogen registreren alles. En zo onverbiddelijk als ze oordeelt over anderen – een leeftijdgenoot is 'een brutale hond', een vroegere logé 'een alcoholist' – zo omzichtig formuleert ze over haar eigen leven. Verbergt ze iets? 'Dit kleine leven,' zegt ze, 'voor je het weet is het voorbij.'

Niet voor het eerst logeer ik bij haar thuis in Colavecchio, in Midden-Italië. Dit keer begint Lili te vertellen over haar moeder, haar grootmoeder en haar overgrootmoeder. Zij heeft

ze nog allemaal gekend en omdat ze tweeënnegentig jaar is, bevind ik me ineens in het midden van de negentiende eeuw. Op het terras van haar huis voelt dat niet eens zo lang geleden. Als je je ogen over de vallei laat gaan, langs de rotswanden, de cipressen, de olijfbomen, kijk je de eeuwigheid in.

De eerste over wie ze vertelt, is haar overgrootvader, die heeft veel betekend voor de Landbouwhogeschool in Wageningen. Maar het lijkt haast of dat een excuus is, alsof ze denkt dat ze over de mannenprestaties hoort te praten als ze iets over haar familieverleden wil vertellen. Pas als ze begint over de vrouwelijke lijn gaat het zinderen en kolken. Haar overgrootmoeder Alma, die alles durfde. Haar grootmoeder Elly, wier talent werd geknakt in een ongelukkig huwelijk. Haar moeder Sylvia, die eigenhandig de Nederlandse journalistiek had veranderd en haar tante Elly die de wereld rondreisde als model en fotograaf. Er komen verkleinwoorden en messcherpe typeringen over haar lippen, typische Lili-zinnen. Ze spreekt over een koetsje van de sultan van Yogya, waarin haar overgrootmoeder nog had gereden en dat zij had teruggevonden toen ze met haar man op Java *Max Havelaar* verfilmde. Verder is ze weinig precies. 'Ik moet nog ergens een koffertje hebben waar brieven en dagboeken in zitten,' zegt ze. 'Maar waar?'

In de autobiografische stukken die moeder Sylvia Brandts Buys in de jaren vijftig publiceerde in de *Haagse Post* verwees ze naar de brieven en dagboeken van haar moeder en naar de Indische romans van haar grootmoeder. De vrouwelijke leden van deze familie hadden allemaal de pen ter hand genomen. Alma deed dat om met zwierige halen (vanaf 1875) haar observaties in Indië te noteren. Elly zat vanaf 1910 tot diep in de nacht haar ongeluk van zich af te schrijven in een uithoek op Java.

Lili vertelt over de brieven van Sylvia aan haar zus in Italië. Zijzelf heeft ze nooit gelezen. Uit bescheidenheid, zegt ze, en uit

luiheid, want ze zijn zo moeilijk te ontcijferen. En ook: wie wil nou in het verleden leven?

Jarenlang was ze het koffertje kwijt. Verhuizingen van Amsterdam naar Italië, naar Frankrijk, weer naar Italië, sterfgevallen, scheidingen – er is zoveel gebeurd. Daarmee leken Alma en haar dochters onttrokken aan het zicht van de geschiedenis, alleen levend in de gedachten en de woorden van deze ene na-zaat die nu op het terras zit te vertellen.

De vrouwelijke lijn wordt in elke generatie overwoekerd door steeds nieuwe mannennamen, je raakt haar zo makkelijk kwijt. Alma heette Bimmermann, naar haar vader. Ze trouwde met meneer Berkhout en werd mevrouw Berkhout. Ze kreeg Berkhout-genaamde dochters, die op hun beurt trouwden, zoals Elly trouwde met meneer Brandts Buys, met wie ze Brandts Buys-dochters kreeg. Heel veel dochters zijn er in deze familie en hun sporen lopen allemaal uit op andere namen. Bimmermann-Berkhout-Brandts Buys-Veenman-Tomajuoli-Rademakers. Alleen aan hun voornamen kun je zien dat ze bij elkaar horen: in elke generatie zit wel een Alma.

Ik moet denken aan *A Room of One's Own*, het essay uit 1929 waarin Virginia Woolf de mannenwereld beschrijft en hoe zelfgenoegzaam en tevreden de heren zich daarin bewegen. Ze zijn ervaren in de beroepen die ze uitoefenen, de toon van hun geschriften ligt goed in het gehoor. Hun schrijven 'duidt op zo'n vrijheid van geest, zoveel persoonlijke ruimte, zo'n vertrouwen in zichzelf'. Totdat het haar opvalt hoe vaak het woord 'ik' voorkomt en hoe schimmig de achtergrond blijft waartegen de mannelijke 'ik' een hoofdrol speelt. 'Is dat een boom? Nee, het is een vrouw.'

Ik omhels het koffertje en breng het naar de keuken, waar Lili aan tafel zit. Haar ogen lichten op. 'Nu komen we te weten of ze iets te zeggen hadden.' Voorzichtig ritsen we de sluiting open,

er stijgt een walm op van kamfer en oud papier.

Drie roodbruin gemarmerde brievenboeken, vier dagboeken, vier schriften met spreuken – op de etiketten staat: Elly Berkhout. ‘Ger is weinig thuis en ik heb me er in die jaren aan leeren ontworstelen,’ lees ik in een flard van een brief aan haar moeder Alma, Madjenang, 10 augustus 1915. ‘Toch is ’t ’t groote verdriet in m’n leven. Ik zie Ger ondergaan in z’n besognes & affaires. De macht om ’m tegen te houen mis ik.’

Die mededelingen, geschreven in inkt op doorschijnend papier – de doorgedrukte brieven zijn uit het boek gescheurd en verstuurd – brengen me in een zucht bij Elly’s schrijftafel met de lade, die op de galerij van haar Javaanse huis staat. De vegen, de druppels, de vetvlekken – ze kunnen van gisteren zijn.

Een leren portefeuille vol brieven van Sylvia. Mijn oog valt op een zinnetje aan haar zus, geschreven op 7 februari 1981: ‘Fijn dat we allemaal nog met gusto leven.’

Er komt veel meer uit het koffertje tevoorschijn dan er redelijkerwijs in lijkt te passen. We vinden foto’s, paspoorten en zelfs een testament. De trouwfoto van Sylvia en haar eerste man Ad Veenman, Lili’s vader, gevangen in een zilveren lijstje. Als we dat lijstje openmaken, blijkt achter de foto een afscheidsbriefje van Ad te steken, een verwijzing naar hun echtscheiding. ‘Het is zoo geloof ik wel het beste, ook voor jou. Neem me maar niet kwalijk wat ik je allemaal heb aangedaan. Slaap lekker. Je ouwe idioot.’

Breaking bread with the dead, noemde de Brits-Amerikaanse dichter W.H. Auden dit, de onmiddellijke aanwezigheid van de doden in hun relikwieën. Het briefje ontroert Lili, al zegt ze ook: ‘Dat is koeltjes geformuleerd.’

Hoe meer ik lees, hoe duidelijker het wordt dat het hier een verborgen schat van vrouwengeschiedenissen betreft. Deze vrouwen, de een onafhankelijker dan de ander, hadden met elkaar gemeen dat ze talentvol waren. Als schrijver, landbouw-

kundige, journalist, fotograaf, filmmaker. Waren ze mannen geweest, dan hadden ze dat talent ongetwijfeld met meer bravoure kunnen tentoonspreiden. Dan hadden ze de ruimte gehad en was hun zelfverzekerdheid even normaal geweest als die van hun mannelijke medemensen.

Ze beschrijven, ieder op hun beurt, de subtiele maatschappelijke mechanismen die hen aan huis binden, bij de kinderen of anderszins in een dienende rol. Oermoeder Alma had weliswaar een man die zijn vrouw aanmoedigde, maar zijn carrière ging toch als vanzelfsprekend voor de hare. De ander trouwde een bruit, die haar vernederde, ondermijnde en ten slotte af dankte. Het derde paar voerde een zenuwenoorlog. De vierde en vijfde vrouw werden als kunstenaar economisch afhankelijk van hun echtgenoot.

Alle mannen zijn dominant en vinden dat de gewoonste zaak van de wereld. Het zijn de overheid, de kerk, de zuil, het systeem, in Nederland en in Nederlands-Indië, die hun dominantie huldigen, sanctioneren, rechtvaardigen. De wereld is patriarchaal, gedurende een heel lange tijd.

Dat Alma en haar dochters geen biografieën kregen, dat zij geen hoogleraar werden, dat zij geen plantage bestierden, dat zij niet als hoofdredacteur werden genoemd in een colofon wakkert mijn nieuwsgierigheid alleen maar aan. Als je begint aan de biografie van Winston Churchill weet je dat hij ten strijde zal trekken tegen de nazi's. Je weet dat Van Gogh zijn oor zal afsnijden, dat Alexander Fleming penicilline ontdekt, dat Pim Fortuyn wordt vermoord. Ik weet vooraf niets van de levens van deze vrouwen, omdat ze nooit bekend zijn geworden. Bladerend door de schriften, denk ik niet: hoe heeft hun leven zich ontwikkeld? Maar: hoe zal hun leven zich ontwikkelen? Ze hebben geleefd in de schaduw van de geschiedenis. Alma en haar dochters wilden de wereld niet veranderen, ze probeerden

een plaats te verwerven binnen het systeem. Juist door gewone vrouwen te onderzoeken, bedenk ik, kun je de beperkingen van het systeem zien.

Virginia Woolf schrijft: ‘Stel je voor dat mannen in de literatuur uitsluitend zouden worden afgebeeld als de minnaars van vrouwen, en bijvoorbeeld nooit de vrienden zouden zijn van andere mannen of soldaten, denkers, dromers; hoe klein zouden hun rollen dan zijn in de stukken van Shakespeare; hoezeer zou de literatuur dan lijden!’

Als het koffertje er niet meer was geweest, had niemand het gemist. Dat vind ik nog het gekst. Daarom jeuken mijn handen om de dagboeken en familiememoires open te slaan, de brieven te lezen en de afbeeldingen te bestuderen, van vrouwen met wapperende rokken, met charlestonjurken, met platinablond haar. Allemaal kijken ze op de foto’s met een brutale blik in de camera.

Op het moment dat we het koffertje openen ontstaat bij mij het idee de geschiedenis te schrijven van vijf vrouwen langs deze familielijn. Niet de grote emancipatiegeschiedenis, die van het activisme, het vrouwenkiesrecht en de feministische golven, dat is de achtergrond van hun leven. Maar een geschiedenis van de vrouwen zelf, van Alma en haar dochters.

ALMA

Het mooiste meisje van Düsseldorf

Verwachtte ze haar verloofde op de kade? Zocht ze zijn gezicht tussen de wachtenden? Toen Alma Bimmermann op 8 september 1875 aankwam op de rede van Batavia had ze zes weken op zee gevaren. Alma was niet de enige die naar Indië voer om te trouwen. Aan boord van het stoomschip Madura reisden nog drie juffrouwen mee. Ze was tweeëntwintig jaar oud, had lang donker haar en een hang naar avontuur.

Het schip was door het Suezkanaal gemanoevreerd en na Port Said had ze de tropen gevoeld. De oudgasten, geoefende bewoners van de tropen als kapitein Arnoldy van het Nederlands-Indische leger, waren in wit kostuum verschenen, hun echtgenotes in sarong en kabaai. Zelf had ze voor de dag van aankomst haar stralend witte jurk bewaard. De mouwen raakten haar polsen, de lange rok was versierd met ruches.

Langs de rede lagen achter elkaar kleine stoomschepen met de Nederlandse vlag in top, Duitse en Amerikaanse schoeners, Engelse en Zweedse barken. Omdat het havenkanaal niet ruim genoeg was voor stoomschepen als de Madura, moesten de passagiers overstappen in een stampende tender. Zo keek Alma over het groene water naar de modderige oever die steeds vastere vormen aannam en uiteindelijk veranderde in land met ruige begroeiing.

De sfeer moet optimistisch zijn geweest, vol hoop over een

gouden toekomst die de nieuwelingen wachtte. ‘Het schijnt dat de reis Holland-Indië altijd opgewekter is dan Indië-Holland,’ schreef Louis Couperus in zijn reisverslag *Oostwaarts*. ‘Nu zijn de mensen bijna allen jong en nog vol illusie; dan zijn er velen ziek, nerveus, dikwijls geknakt in gezondheid of verwachting.’

Op de kade stonden honderden wachtenden voor de pakhuisen. Alma zag treinwagons, dragers, paardenkarren, riksja’s, manden met onbekende vruchten.

Terwijl de 180 soldaten over de loopbruggen marcheerden en haar bleke reisgenoten hun familie omhelsden en gastheren begroetten, veranderde Alma’s nieuwsgierige blik in een zoekende. Zou ze zijn gezicht nog herkennen na zeven tropenjaren? Eindelijk ging ze van boord. Waar was hij toch?

Haar schoonheid was haar kapitaal, had haar vader gezegd toen Alma vijf jaar eerder, achttien jaar oud, het ouderlijk huis in Düsseldorf had verlaten. Het mooiste meisje van de stad. Als kunstschilder kon hij het weten, zei hij. Terwijl haar koffers al klaarstonden liet hij haar nog eens schilderen. In haar zwarte haren een papaver, een met granaten ingelegd kruis om de hals, in de handen een missaal. ‘Ze bezat die zachte schoonheid, die Rafaël zijne Madonna’s wist te verlenen. Hoog, statig figuur, rein ovaal en toch liefelijke trekken, oogen donker, ernstig, vlammend in dwepend licht.’ Zo zou ze later de hoofdpersoon in een van haar romans beschrijven.

Net als die hoofdpersoon was Alma eigenzinnig. ‘Haar hele persoonlijkheid straalde een onafhankelijk individualisme uit.’ Ze had een hekel aan de behaagzucht en zwakheid die vrouwen cultiveren om mannen te verleiden. Ze verdiende al een paar jaar haar eigen inkomen, als kindermisje en, nadat ze in 1873 haar onderwijsbevoegdheid als lagereschooljuffrouw had behaald, als gouvernante.

Alma was opgegroeid in een wereld van verbeelding. Met de sprookjes van Andersen, die ze haar eigen kinderen later ook zou voorlezen. Ze dwaalde mee door het ijspaleis van de sneeuwkoningin, woonde met Duimelijntje in een bloem, stak met het meisje van de zwavelstokjes lucifers af in de kou. In de hoofdrol meisjes die dapper waren, die hun vriendje bevrijdden, die de prins redden in plaats van hij háár, boze krachten tartten en nooit zelfmedelijden hadden.

Het winterland van Andersen resoneerde in de schilderijen die haar vader maakte. Caesar Bimmermann, een Duitser die opgroeide net over de grens bij Nijmegen, was als jongen uit Kleef lessen gaan volgen aan de tekenacademie van Barend Cornelis Koekkoek, de Nederlandse landschapsschilder. Twee keer per week kreeg hij er modeltekenen. De meester trok met zijn leerlingen op alle momenten van de dag naar buiten, naar de heuvels, de bossen en de oude rivierloop van de Rijn, om de werking van het licht te leren kennen. Zo ontstond in de nadagen van de Duitse romantiek de Kleefse schilderschool.

Brutaal was Caesar en knap om te zien. In zijn hiërarchie van deugden stond schoonheid bovenaan. Hij zag af van zijn voornemen naar de Verenigde Staten te emigreren, zoals zijn jongere broers later wel zouden doen, omdat hij de dochter van een grootgrondbezitter uit de buurt kon trouwen. Ludovica Grothe, die weinig zin had in avontuur, maar zijn grillen verder gewillig over zich heen liet komen.

Caesar en Ludovica betrokken een klein landgoed aan de Niederrhein, waar een rentmeester toezicht hield op de opbrengst van de grond. Ze kregen een tweeling, Alma en Caesar, en daarna nog drie kinderen. Maar veel meer dan hun kinderen leek het echtpaar niet gemeen te hebben. Vader Caesar zocht de liefde buitenshuis. In een familieverhaal wordt een diner beschreven waarbij gedronken en gezongen werd. Het dienstmeisje voerde gerechten uit de keuken aan, haar zoontje

hing aan haar rokken. Tot een van de gasten zei dat het zootje sprekend op Caesar leek. Toen viel er een lange stilte.

Hij wilde zijn kinderen opvoeden als onafhankelijke persoonlijkheden. Voor die *Bildung* nam hij een huisonderwijzer in dienst en om hun creativiteit te stimuleren was er pianoles en tekenen. Al vroeg leerden de kinderen vreemde talen spreken: Frans en Nederlands, en Beethoven en Mozart spelen.

Als er eierkoeken werden gebakken beschilderde de vader die met suikerstroop: een paard of hert voor de jongens, een roos of duif voor de meisjes. En toen de nachtmuts van de huisleraar eens op de horens van de geit werd gezet lachte hij het hardst.

Gingen de zaken voor de wind dan werd er veel aangeschaft: mooie stoffen voor jurken en kostuums, juwelen met edelstenen en schilderijen, volgens de familieverhalen zelfs een ‘dromende naakte Venus’ van Titiaan. Keerde het tij dan moest alles weer worden verkocht. Het gezin verhuisde naar Düsseldorf, waar de kinderen gewoon naar school gingen.

Altijd geldgebrek, altijd ontrouw, blijkt uit brieven van Alma en uit de herinneringen die haar jongste dochter Sylvia optekende. ‘De vrouw moest maar zien hoe zij met haar vijf kinderen rondkwam.’

Van een zachte sprookjeswereld tuimelden ze in een harde samenleving. Caesar sloot zich aan bij de Düsseldorfse Maler, die elkaar ontmoetten in slot Der Malkasten. In Düsseldorf had hij een betere afzetmarkt. Van de talloze sneeuwlandschappen, eikenbossen, bevroren sloten en jachtaferelen met honden die hij schilderde in die jaren, zijn er maar twee in de familie bewaard gebleven omdat Caesar al zijn werk verkocht om zijn gezin in leven te houden.

Het waren woelige jaren in Europa. Het koninkrijk Pruisen bedreef onder leiding van kanselier Otto von Bismarck buiten-

landse diplomatie door oorlog te voeren. Doel was de Duitse eenwording. Daartoe vielen de Pruisen in 1864 Denemarken aan en breidden hun territorium uit met Sleeswijk. In 1866 trokken zij Oostenrijk binnen om de Habsburgers uit Duitsland te verjagen. In 1870 voerden ze oorlog tegen Frankrijk. In 1871 werd koning Wilhelm I van Pruisen in de spiegelzaal van Versailles gekroond tot Duitse keizer. Binnen zeven jaar tijd hadden de Pruisen, had Duitsland op alle fronten gewonnen.

Dit waren de jaren waarin Alma opgroeide, dit was het vaderland van het gezin Bimmermann; Kleef en Düsseldorf maakten deel uit van Pruisen. Een Nederlandse historicus beschreef in 1905 de Duitse grensbevolking van voor en tijdens de oorlogen als 'arm' en 'armoedig'. 'Deutschland is in dezen tijd [tweede helft negentiende eeuw] nog een arm land, de arbeidskracht zijner bewoners vindt in het land zelve geen voldoende veld.' Universiteiten en hogescholen sloten in de jaren zestig van de negentiende eeuw hun deuren omdat jongemannen in dienst moesten.

Alma bezocht de Luisenschule in Düsseldorf, die zich in die jaren ontwikkelde tot een prestigieuze eliteschool voor meisjes – er werd een leraressenopleiding aan toegevoegd en het aantal leerlingen verdubbelde tot 212. De sfeer was liberaal, met aandacht voor beeldende kunst en muziek. Leraren behoorden tot de Düsseldorfer Maler, net als haar vader, waren vrijzinnig predikant, rabbijn of filosoof en spoorden hun leerlingen aan tot het streven naar een eigen carrière. De school moet Alma's zelfbewustzijn hebben aangewakkerd.

Na haar eindexamen was er geen geld om haar en haar twee oudste broers verder te laten studeren. De grillen van haar vader en het voortdurende geldgebrek ergerden haar. Op haar achtentiende pakte Alma haar koffer en vertrok naar Den Haag, waar een tante van moeders kant woonde. Ze wilde verder studeren.

Er was nog een reden waarom Alma het ouderlijk huis ont-

vluchtte. Ze had eind jaren zestig een Nederlandse man ontmoet die als ambtenaar naar Java was vertrokken. Zij wilde met hem mee, maar haar vader weigerde hem haar hand. Ze schreef haar ‘held van mijn dromen’: ‘Ik kom allerliefste..’

Haar geliefde was een ‘staatsdienaar’, vertelde ze later aan een van haar kleindochters. In de roman *Een liefde in de binnenlanden*, die Alma in 1903 schreef onder het pseudoniem Nji-Sri, naar de godin van de vruchtbaarheid, wordt de hoofdpersoon, een gouvernante, verliefd op een hoge ambtenaar die naar Java vertrekt.

‘Ze had in hem een God gezien! Het nauwelijks de kinderschoenen ontwassen meisje had van een hoge liefde, van een bovenzinnelijk huwelijk leven gedroomd. Ze zou trouwen! Hij moest mooi zijn, talentvol, schitterend, fier, gebiedend, en toch een slaaf aan hare voeten.

Bij Arthur was dit alles vereenigd. Een jong Haagsch advocaat, van deftige familie, ridderlijk in zijn optreden en van een imposant manlijk schoon. Het engagement zou kort zijn, het huwelijk was bepaald. Zij was zeventien, hij acht en twintig.’

Zij waren verloofd, vertelde ze later aan haar dochter. Indiëgangers trouwden vaker ‘met de handschoen’ met een Nederlandse vrouw, die daardoor voor vertrek verzekerd was van haar rechtspositie. Maar in de Nederlandse archieven is geen akte te vinden van een huwelijk per procuratie, zoals het toen heette. Voor zo’n volmacht moest de achterblijver meerderjarig zijn en de Nederlandse nationaliteit bezitten – Alma voldeed aan geen van beide. Bovendien keurde haar vader het huwelijk niet goed.

In de familiebronnen wordt Alma’s geliefde niet bij naam genoemd, maar een staatsdienaar die aan het signalement lijkt te voldoen was de jurist Dirk de Feijfer, zoon van een notaris uit Gelderland. Hij had in Utrecht rechten gestudeerd, was lid

geweest van het studentencorps en het studentenorkest. In 1866 promoveerde hij op *Een verhandeling over den kindermoord*. Hij woonde in Deventer.

Op het moment van hun ontmoeting moet Alma een schoolmeisje zijn geweest en Dirk begin dertig. In augustus 1868 werd hij tot ambtenaar benoemd en in november dat jaar vertrok hij naar Batavia, waar de *Java-Bode* op 26 december zijn aankomst meldde.

Alma wilde Nederlandse worden – ze wilde de taal goed leren spreken en geld verdienen. Nederland zou fungeren als springplank naar Java. Ze wilde zelfstandig zijn. ‘Haar vader had alles verspeeld, het kasteeltje, de landerijen en de wijnbergen. Juist daardoor wilde zij over haar eigen revenuen beschikken.’

Het afscheid viel Caesar zwaar. Herkende hij in haar zijn eigen avontuurlijke aard? Wilde hij juist daarom zijn sprankelende, ongezeglijke oudste dochter bij zich houden? Dat zijn minderjarige dochter het ouderlijk huis verliet om te gaan werken beschouwde hij als een persoonlijke nederlaag.

Maar hij hield ook van haar onverzettelijkheid. Toen Caesar Alma voor vertrek naar Den Haag liet schilderen, deed hij dat omdat hij alle kracht in haar zag samengebald. De wereld lag aan haar voeten. In haar gezicht lijkt ook irritatie besloten te liggen, ze heeft een korzelige trek om haar mond. Ongeduld, zo karakteriseerde ze het zelf. ‘Ik wilde weg, weg.’

Zo vertrok Alma, in Nederlandse akten gecategoriseerd als ‘Duitse trekarbeider’, met de hoed in de hand naar Nederland, waar Duitsers in die jaren met minachting werden ontvangen. Ze kregen niet alleen het predicaat armoedig, maar ook dom, bijgelovig, minderbegaafd, traag van begrip, woelziek – onrustig. Duitsers werden gezien als oneerlijke concurrenten van de Nederlandse bevolking.

Ook toen door de industriële revolutie de economische om-

standigheden in Pruisen verbeterden, bleef dat dedain bestaan. Schrijver Justus van Maurik noemde de Duitse immigranten in het Amsterdam van de jaren zestig van de negentiende eeuw spottend ‘Poepen’, al keek hij ook met bewondering naar hun prestaties:

‘t Is toch wel eigenaardig, dat de Duitschers zich hier overal zoo inwerkten. De beste slaggers, de knapste stukadoors, de suikerbakkers, kwamen uit Duitschland, de bakkers ook veelal, maar de roggebroodbakkers waren allemaal moffen.’

Toen Alma de Nederlandse grens overstak, leek de Vreemdelingenwet soepeler te worden gehandhaafd dan in de decennia daarvoor. Een vreemdeling hoefde niet langer een reis- en verblijfpas aan te vragen. Maar de wet was onduidelijk, in de praktijk was de buitenlander vogelvrij en kon die prompt het land worden uitgezet. Wie zonder reis- en verblijfpas in Nederland was, zo werd kritisch geoordeeld in het *Weekblad van het Regt* in 1871, verkeerde ‘zonder de minste bescherming geheel en al in de hand der politie, en onder deze categorie tracht men, in strijd met den geest der wet, zooveel mogelijk alle vreemdelingen te brengen’.

Haar ouders volgden Alma naar Nederland. Het onbarmhartige vreemdelingenbeleid moet de reden zijn geweest waarom Caesar moeite deed het Nederlandschap te verkrijgen. In het voorjaar van 1871 nam de Tweede Kamer negen speciale wetsontwerpen aan om negen vooraanstaande buitenlanders (makelaars, kooplui, planters en kunstschilder Bimmermann) te naturaliseren. Het besluit werd tot in de lokale kranten gepubliceerd. Dat maakte het voor zijn minderjarige kinderen veilig om in Nederland te studeren en te werken. Hij huurde een huis in Arnhem zodat Düsseldorf voor hem makkelijk te bereizen was.